

ΣΑΪΜΟΝ ΣΙΜΠΑΓΚ ΜΟΝΤΕΦΙΟΡΕ

Ιερουσαλήμ

Η βιογραφία

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΡΕΝΑ ΧΑΤΧΟΥΤ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΣΤΕΛΛΑ ΒΡΕΤΟΥ

ΩΚΕΑΝΙΔΑ

ΑΘΗΝΑ * 2014

Στην αγαπημένη μου κόρη
Lily Bathsheba

Η μεταφράστρια ευχαριστεί τον κύριο Ιακώβ Σιμπή, ιστορικό, και την κυρία Νιεράτ Σουχάντ, καθηγήτρια Αραβικών στο Διδασκαλείο Ξένων Γλωσσών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, για τη βοήθειά τους στην απόδοση εβραϊκών και αραβικών κυρίων ονομάτων αντίστοιχα.

Τίτλος πρωτοτύπου:
Simon Sebag Montefiore, *Jerusalem. The Biography*

1η έκδοση: Απρίλιος 2014

Μετάφραση από τα αγγλικά: Ρένα Χατχούτ
Επιμέλεια: Στέλλα Βρετού
Τυπογραφική διόρθωση: Γιώργος Τσίρης

© 2011, Simon Sebag Montefiore

© 2014, για την ελληνική γλώσσα
Εκδόσεις Ωκεανίδα ΑΕ
Δερβενίων 38, 106 81 Αθήνα, τηλ. 210.38.06.137
e-mail: info@oceanida.gr
www.oceanida.gr

ISBN 978-960-410-709-4

Η θέα της Ιερουσαλήμ είναι η ιστορία του κόσμου· είναι κάτι περισσότερο· είναι η ιστορία του ουρανού και της γης.

Μπέντζαμιν Ντισραέλι, *Tancred*

Η πόλη καταστράφηκε, ανοικοδομήθηκε, καταστράφηκε και ανοικοδομήθηκε ξανά. Η Ιερουσαλήμ είναι μια γριά νυμφομανής που στραγγίζει μέχρι θανάτου τον έναν εραστή μετά τον άλλο, προτού τον πετάξει αδιάφορα από πάνω της μ' ένα χασμουρητό, μια μαύρη χήρα που καταβροχθίζει τους συντρόφους της πριν ακόμη τελειώσουν μαζί της.

Άμος Οζ, *Ιστορία αγάπης και σκότους*

Η Γη του Ισραήλ είναι το κέντρο του κόσμου· η Ιερουσαλήμ είναι το κέντρο της Γης· ο Ιερός Ναός είναι το κέντρο της Ιερουσαλήμ· τα Άγια των Αγίων είναι το κέντρο του Ιερού Ναού· η Ιερή Κιβωτός είναι το κέντρο των Αγίων των Αγίων και ο Θεμέλιος Λίθος από τον οποίο ιδρύθηκε ο κόσμος είναι πριν από την Ιερή Κιβωτό.

Μιντράς Τανχούμα, *Κεντοσίμ 10*

Το ιερό της Γης είναι η Συρία· το ιερό της Συρίας είναι η Παλαιστίνη· το ιερό της Παλαιστίνης είναι η Ιερουσαλήμ· το ιερό της Ιερουσαλήμ είναι το Όρος· το ιερό του Όρους είναι ο τόπος λατρείας· το ιερό του τόπου λατρείας είναι ο Θόλος του Βράχου.

Θαΐρ ιμπν Γιαζίντ, *φαντάιελ*

Η Ιερουσαλήμ είναι η πιο ένδοξη πόλη. Ωστόσο η Ιερουσαλήμ έχει μερικά μειονεκτήματα. Έτσι, αναφέρεται ότι «η Ιερουσαλήμ είναι ένα χρυσό κύπελλο γεμάτο σκορπιούς».

Μουκαντάσι, *Περιγραφή της Συρίας, συμπεριλαμβανομένης της Παλαιστίνης*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	15
Ευχαριστίες	27
Σημειώσεις για τα ονόματα, τις μεταγραφές και τους τίτλους	33

Πρόλογος	37
--------------------	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ

Ο κόσμος του Δαβίδ	53
Η άνοδος του Δαβίδ	60
Το βασίλειο και ο Ναός	64
Οι βασιλείς του βασιλείου του Ιούδα	75
Η πόρνη της Βαβυλώνας	88
Οι Πέρσες	96
Οι Μακεδόνες	103
Οι Μακκαβαίοι	118
Έρχονται οι Ρωμαίοι	126
Η δυναστεία του Ηρώδη	135
Ιησούς Χριστός	157
Ο τελευταίος των Ηρωδιανών	178
Εβραϊκοί Πόλεμοι: Ο θάνατος της Ιερουσαλήμ	193

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΑΓΑΝΙΣΜΟΣ

Αιλία Καπιτωλίνα	201
----------------------------	-----

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Το απόγειο του Βυζαντίου	219
Η δύση των Βυζαντινών: Επιδρομή των Περσών	238

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΙΣΛΑΜ

Η αραβική κατάκτηση	251
Οι Ομμεϊάδες: Ανοικοδόμηση του Ναού	263
Οι Αββασίδες: Απόμακροι αφέντες	276
Οι Φατιμίδες: Ανοχή και τρέλα	282

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ: ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ

Η σφαγή	299
Η άνοδος της Ουτρεμέρ	310
Η χρυσή εποχή της Ουτρεμέρ	316
Αδιέξοδος	331
Ο λεπρός βασιλιάς	343
Σαλαδίνος	350
Η Τρίτη Σταυροφορία: Σαλαδίνος και Ριχάρδος	363
Η δυναστεία του Σαλαδίνου	371

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ: ΜΑΜΕΛΟΥΚΟΙ

Σκλάβος του Σουλτάνου	387
Παρακμή των Μαμελούκων	397

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟ: ΟΘΩΜΑΝΟΙ

Η μεγαλοπρέπεια του Σουλεϊμάν	407
Μυστικιστές και μεσσίες	411
Οι Οικογένειες	429

ΜΕΡΟΣ ΟΓΔΩΟ: ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Ο Ναπολέων στους Αγίους Τόπους	439
Οι νέοι ρομαντικοί: Σατομπριάν και Ντισραέλι	445
Η αλβανική κατάκτηση	454
Οι Ευαγγελικοί	461
Η Νέα Πόλη	485
Η νέα θρησκεία	490
Αραβική πόλη, αυτοκρατορική πόλη	498
Ρώσοι	509

ΜΕΡΟΣ ΕΝΑΤΟ: ΣΙΩΝΙΣΜΟΣ

Ο κάιζερ	517
Ο λαουτιέρης της Ιερουσαλήμ	528
Παγκόσμιος Πόλεμος	543
Αραβική Εξέγερση, Διακήρυξη Μπάλφουρ	553
Το χριστουγεννιάτικο δώρο	571
Οι νικητές και τα λάφυρα	586
Η Βρετανική Εντολή	596
Η Αραβική Εξέγερση	613
Ο βρόμικος πόλεμος	629
Εβραϊκή ανεξαρτησία, αραβική καταστροφή	647
Διχοτόμηση	657
Έξι Ημέρες	666
Επίλογος	679

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ ΔΕΝΤΡΑ

Οι Μακκαβαίοι: Βασιλείς και αρχιερείς, 160-37 π.Χ.	711
Ηρωδιανή δυναστεία: 37 π.Χ.-100 μ.Χ.	712
Ο Προφήτης Μωάμεθ, οι χαλίφες και οι δυναστείες του Ισλάμ	714
Σταυροφόροι βασιλείς της Ιερουσαλήμ, 1099-1291	716
Η χασεμιτική δυναστεία (Σαρίφαν), 1916-	717

ΧΑΡΤΕΣ

Το βασίλειο του Δαβίδ και του Σολομώντα και τα βασίλεια του Ισραήλ και του Ιούδα, 1000-586 π.Χ.	721
Οι Αυτοκρατορίες, 586 π.Χ.-1683 μ.Χ.	722
Η Ιερουσαλήμ τον 1ο αιώνα μ.Χ. και τα Πάθη του Χριστού	724
Τα βασίλεια των Σταυροφόρων, 1098-1489	725
Η Ιερουσαλήμ των Μαμελούκων και των Οθωμανών	726
Το Σχέδιο Σάικς-Πικό, 1916	727
Το αυτοκρατορικό όνειρο του σαρίφ Χουσέιν	727
Σχέδιο ΟΗΕ, 1947	728
Το Ισραήλ από το 1948	729
Ιερουσαλήμ: η Παλιά Πόλη	730
Η Ιερουσαλήμ στις αρχές του 20ού αιώνα	731

Πηγές και Βιβλιογραφία	733
----------------------------------	-----

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΝ 8Η ΜΕΡΑ ΤΟΥ ΕΒΡΑΪΚΟΥ ΜΗΝΑ ΑΒ, ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 70 μ.Χ., ο Τίτος, γιος του Ρωμαίου αυτοκράτορα Βεσπασιανού, που επί τέσσερις μήνες διηύθυνε την πολιορκία της Ιερουσαλήμ, διέταξε τον στρατό του να ετοιμαστεί για έφοδο στον Ναό τα χαράματα. Η επόμενη μέρα ήταν η επέτειος της ημέρας κατά την οποία οι Βαβυλώνιοι είχαν καταστρέψει την Ιερουσαλήμ πριν από πεντακόσια και περισσότερα χρόνια. Τώρα ο Τίτος διοικούσε μια στρατιά τεσσάρων λεγεώνων – συνολικά 60.000 Ρωμαίους λεγεωνάριους και ντόπια βοηθητικά στρατεύματα που αδημονούσαν να καταφέρουν το τελειωτικό πλήγμα στην τσακισμένη πόλη, που συνέχιζε όμως να αντιστέκεται. Μέσα από τα τείχη, περίπου μισό εκατομμύριο Εβραίοι που λιμοκτονούσαν ζούσαν σε συνθήκες κόλασης: εν μέρει ήταν φανατικοί θρησκευτικοί ζηλωτές, εν μέρει ληστές, κυρίως όμως ήταν αθώες οικογένειες που δεν είχαν κανένα τρόπο να ξεφύγουν από την εντυπωσιακή αυτή παγίδα θανάτου. Υπήρχαν πολλοί Εβραίοι που ζούσαν εκτός Ιουδαίας –μπορούσε να τους βρει κανείς σ' όλη τη Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή–, κι αυτή η ύστατη απελπισμένη μάχη θα ήταν αποφασιστική όχι μόνο για τη μοίρα της πόλης και των κατοίκων της, αλλά και για το μέλλον του ιουδαϊσμού και μιας μικρής εβραϊκής αίρεσης, του χριστιανισμού – ακόμα και, αν μπορούσε κανείς να δει έξι αιώνες μπροστά, για τη μορφή που θα έπαιρνε το ισλάμ.

Οι Ρωμαίοι είχαν κατασκευάσει ράμπες που ανέβαιναν έως τα τείχη του Ναού. Οι επιθέσεις τους, όμως, είχαν αποτύχει. Νωρίτερα εκείνη τη μέρα ο Τίτος είχε πει στους στρατηγούς του ότι οι προσπάθειές του να διασώσει αυτό τον «ξένο ναό» τού στοίχιζαν υπερβολικά πολλούς στρατιώτες και διέταξε να πυρπολήσουν τις πύλες του. Το ασήμι των πυλών έλιωσε, με αποτέλεσμα η πυρκαγιά να εξαπλωθεί στις ξύλινες πόρτες και στα παράθυρα, κι από εκεί στα ξύλινα υλικά στους διαδρόμους του ίδιου του Ναού. Ο Τίτος διέταξε να σβήσουν τη φωτιά. Οι Ρωμαίοι, δήλωσε, έπρεπε «να πάρουν την εκδίκησή τους από άντρες όχι από άψυχα αντικείμενα». Έπειτα αποσύρθηκε για τη νύχτα στο αρχηγείο του στο μισογκρεμισμένο οχυρό Αντωνία, που δέσποζε πάνω από το μεγαλόπρεπο συγκρότημα του Ναού.

Γύρω από τα τείχη διαδραματιζόνταν μακάβριες σκηνές που θα πρέπει να θύμιζαν επίγεια κόλαση. Χιλιάδες πτώματα σάπιζαν στον ήλιο. Η δυσωδία ήταν αφόρητη. Αγέλες σκυλιών και τσακαλιών χόρταιναν με ανθρώπινη σάρκα. Τους προηγούμενους μήνες ο Τίτος είχε διατάξει να σταυρωθούν όλοι οι αιχμάλωτοι ή οι λιποτάκτες. Πεντακόσιοι Εβραίοι σταυρώνονταν κάθε μέρα. Στο Όρος των Ελαιών και στους βραχώδεις λόφους γύρω από την πόλη οι σταυροί ήταν τόσο πυκνοί, που δεν υπήρχε χώρος για περισσότερους, ούτε δέντρα για να τους φτιάξουν. Οι στρατιώτες του Τίτου διασκέδαζαν καρφώνοντας τα θύματά τους με τα χέρια και τα πόδια ανοιχτά σε γελοίες στάσεις. Πολλοί Ιεροσολυμίτες ήθελαν τόσο απελπιστικά να εγκαταλείψουν την πόλη, που, καθώς έφευγαν, κατάπιναν τα νομίσματά τους για να τα κρύψουν, ελπίζοντας να τ' ανακτήσουν όταν θα βρίσκονταν σε απόσταση ασφαλείας από τους Ρωμαίους. Εμφανίζονταν «φουσκωμένοι από την πείνα και πρησμένοι σαν να υπέφεραν από υδρωπικία», αν όμως έτρωγαν, «έσκαζαν», και τότε οι στρατιώτες ανακάλυπταν τους δύσσομους θησαυρούς που έκρυβαν στα έντερά τους. Έτσι άρχισαν να ξεκοιλιάζουν όλους τους αιχμαλώτους, βγάζοντάς τους τα έντερα και ψάχνοντάς τα ενώ ήταν ακόμα ζωντανοί. Ο Τίτος εξανέστη και προσπάθησε να απαγορεύσει αυτές τις ανατριχιαστικές λεηλασίες. Μάταια: οι βοηθητικοί Σύροι στρατιώτες του Τίτου, που μισούσαν τους Εβραίους όσο τους μισούσαν κι εκείνοι, με όλη τη μοχθηρία που οι γείτονες νιώθουν συνήθως ο ένας για τον άλλο, απολάμβαναν τα μακάβρια αυτά παιχνίδια. Η θηριωδία των Ρωμαίων και των επαναστατών εντός των τειχών μπορεί να συγκριθεί με μερικές από τις χειρότερες φρικαλεότητες του 20ού αιώνα.

Ο πόλεμος ξεκίνησε όταν η ανικανότητα και η απληστία των Ρωμαίων διοικητών ώθησαν ακόμα και την ιουδαϊκή αριστοκρατία, τους Εβραίους συμμάχους της Ρώμης, να συμπαραταχθεί με μια λαϊκή θρησκευτική εξέγερση. Οι επαναστάτες ήταν ένα μείγμα από θρήσκους Εβραίους και καιροσκοπούς ληστές που εκμεταλλεύτηκαν την παρακμή του αυτοκράτορα Νέρωνα και το χάος που ακολούθησε την αυτοκτονία του για να διώξουν τους Ρωμαίους και να εγκαθιδρύσουν ξανά ένα ανεξάρτητο εβραϊκό κράτος γύρω από τον Ναό. Η εβραϊκή επανάσταση όμως άρχισε αμέσως να αναιώνεται σε αιμοσταγείς καθάρσεις και συγκρούσεις συμμοριών.

Μετά τον Νέρωνα, τρεις Ρωμαίοι αυτοκράτορες διαδέχθηκαν ο ένας τον άλλο μέσα σε ελάχιστο διάστημα. Όταν ο Βεσπασιανός επικράτησε τελικά ως αυτοκράτορας κι έστειλε τον Τίτο να καταλάβει την Ιερουσαλήμ, η πόλη είχε χωριστεί ανάμεσα σε τρεις πολέμαρχους που αντιμάχονταν ο ένας τον άλλο. Στην αρχή, οι Ιουδαίοι πολέμαρχοι έδωσαν τακτικές μάχες στα

προαύλια του ναού, όπου το αίμα έρρεε άφθονο, και στη συνέχεια λεηλάτησαν την πόλη. Οι μαχητές τους κατάφεραν να φτάσουν στις πλουσιότερες γειτονιές, καταληστεύοντας τα σπίτια, σκοτώνοντας τους άντρες και βιάζοντας τις γυναίκες – «γι' αυτούς ήταν ένα παιχνίδι». Ερεθισμένοι από τη δύναμη και την έξαψη του κυνηγιού, πιθανόν μεθυσμένοι από το κλεμμένο κρασί, «επιδόθηκαν σε γυναικεία πάθη, στόλισαν τα μαλλιά τους και φόρεσαν γυναικεία ρούχα και πασαλείφτηκαν με λάδια κι άπλωσαν μπογιές κάτω από τα μάτια τους». Αυτοί οι επαρχιώτες μαχαιροβγάλτες, καμαρώνοντας με «ωραία βαμμένους μανδύες», σκότωναν οποιονδήποτε έβρισκαν στον δρόμο τους. Παρασυρμένοι από την εφευρετική διαφθορά τους, «επινοούσαν αθέμιτες ασέλγειες». Η Ιερουσαλήμ, έχοντας παραδοθεί σε «αφόρητη ακαθαρσία», έγινε «πορνείο» και αίθουσα βασανιστηρίων – κι ωστόσο παρέμεινε ιερή.

Κατά κάποιο τρόπο ο Ναός συνέχισε να λειτουργεί. Τον Απρίλιο, είχαν πάει προσκυνητές για το Πάσχα ακριβώς προτού οι Ρωμαίοι περικυκλώσουν την πόλη. Ο πληθυσμός ανερχόταν συνήθως σε πολλές δεκάδες χιλιάδες, οι Ρωμαίοι όμως είχαν παγιδέψει τώρα τους προσκυνητές και πολλούς πρόσφυγες από τον πόλεμο, με αποτέλεσμα να υπάρχουν εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι μέσα στην πόλη. Μόνον όταν ο Τίτος περικύκλωσε τα τείχη στάματησαν οι εξεγερμένοι αρχηγοί τον αλληλοσπαραγμό για να ενώσουν τους 21.000 πολεμιστές τους και να αντιμετωπίσουν τους Ρωμαίους μαζί.

Η πόλη που ο Τίτος είδε για πρώτη φορά από το Όρος Σκοπός, που είχε πάρει το όνομά του από την ελληνική λέξη σκοπώ, που σημαίνει «παρατηρώ», ήταν, σύμφωνα με την περιγραφή του Πλινίου, «μακράν η πιο γνωστή πόλη της Ανατολής», μια πλούσια, ζωντανή μητρόπολη χτισμένη γύρω από έναν από τους σπουδαιότερους ναούς της αρχαιότητας, που ήταν κι ο ίδιος ένα εξάισιο έργο τέχνης σε τεράστια κλίμακα. Η Ιερουσαλήμ υπήρχε ήδη χιλιάδες χρόνια, αλλά αυτή η πόλη με τα πολλά τείχη και τα πολλά φρούρια, πάνω σε δύο όρη ανάμεσα στα γυμνά βράχια της Ιουδαίας, δεν είχε ποτέ τόσο μεγάλο πληθυσμό ούτε ενέπνεε τόσο φοβερό δέος όσο τον 1ο αιώνα μ.Χ.: όντως η Ιερουσαλήμ δεν θα αποκτούσε τόση σπουδαιότητα ποτέ ξανά πριν από τον 20ό αιώνα. Αυτό ήταν το επίτευγμα του Ηρώδη του Μεγάλου, του ευφυούς, ψυχωτικού Ιουδαίου βασιλιά, που τα ανάκτορά του και τα φρούριά του ήταν χτισμένα σε τόσο μνημειώδη κλίμακα και διακοσμημένα με τόση πολυτέλεια, που ο Εβραίος ιστορικός Ιώσηπος διαβεβαιώνει ότι «υπερβαίνουν όλη μου την ικανότητα να τα περιγράψω».

Ο ίδιος ο Ναός επισκίαζε όλα τα υπόλοιπα με την υπερκόσμια λαμπρότητά του. «Με το πρώτο χάραμα», τα αστραφτερά του προαύλια και οι επί-

χρυσες πύλες του «αντανακλούσαν ένα εξαιρετικά πύρινο θάμβος και ανάγκαζαν όλους όσους πίεζαν τον εαυτό τους να τον κοιτάξουν να αποστρέψουν το βλέμμα». Στους ξένους –όπως ο Τίτος και οι λεγεωνάριοί του– που έβλεπαν τον Ναό για πρώτη φορά, φάνταζε «σαν χιονοσκεπαστο βουνό». Οι ευσεβείς Εβραίοι ήξεραν ότι στο κέντρο των προαυλίων αυτής της πόλης–μέσα-στην-πόλη στην κορυφή του όρους Μοριά υπήρχε ένα πολύ μικρό δωμάτιο υπέρτατης αγιότητας που δεν περιείχε απολύτως τίποτα. Ο χώρος αυτός ήταν το κέντρο της εβραϊκής ιερότητας: τα Άγια των Αγίων, η κατοικία του ίδιου του Θεού.

Ο Ναός του Ηρώδη ήταν ένα ιερό, ήταν όμως κι ένα σχεδόν απόρθητο φρούριο εντός των τειχών της πόλης. Οι Εβραίοι, παίρνοντας θάρρος από την αδυναμία των Ρωμαίων το Έτος των Τεσσάρων Αυτοκρατόρων, και εκμεταλλευόμενοι το απόκρημνο ύψος της Ιερουσαλήμ, τα οχυρωματικά της έργα και τον ίδιο τον λαβυρινθώδη Ναό, αντιμετώπισαν τον Τίτο με επαρκή αυτοπεποίθηση. Στο κάτω κάτω απέκρουαν τη Ρώμη σχεδόν πέντε χρόνια. Ωστόσο ο Τίτος διέθετε το κύρος, τη φιλοδοξία, τους πόρους και το ταλέντο που χρειάζονταν για να φέρει σε πέρας το έργο που είχε αναλάβει. Βάλλθηκε να συρρικνώσει την Ιερουσαλήμ με συστηματική αποτελεσματικότητα και ακαταμάχητη δύναμη. Πέτρες βαλλίστρας, που μάλλον εκσφενδόνιζαν οι στρατιώτες του, βρέθηκαν στις σήραγγες δίπλα στον δυτικό τοίχο του Ναού, απόδειξη της έντασης των ρωμαϊκών βομβαρδισμών. Οι Εβραίοι υπερασπιζόνταν την πόλη τους πόντο τον πόντο με σχεδόν αυτοκτονική εγκατάλειψη. Ωστόσο ο Τίτος, έχοντας στη διάθεσή του ένα πλήρες οπλοστάσιο από πολιορκητικές μηχανές και καταπέλτες αλλά και την εφευρετικότητα των Ρωμαίων μηχανικών, κατέλαβε το πρώτο τείχος μέσα σε δεκαπέντε μέρες. Οδήγησε χίλιους λεγεωνάριους μέσα από τον λαβύρινθο των αγορών της Ιερουσαλήμ και επιτέθηκε στο δεύτερο τείχος. Οι Εβραίοι όμως έκαναν μια έξοδο και το ξαναπήραν. Χρειάστηκε να γίνει δεύτερη έφοδος. Στη συνέχεια ο Τίτος επιχείρησε να τρομάξει την πόλη βάζοντας τον στρατό του να παρελάσει – με τους θώρακες, τα κράνη, τα σπαθιά ν' αστράφτουν, τα λάβαρα να ανεμίζουν, τους αετούς να γυαλίζουν, τα άλογα στολισμένα με πλούσια φάλαρα». Χιλιάδες Ιεροσολυμίτες συγκεντρώθηκαν στις επάλξεις για να παρακολουθήσουν με το στόμα ανοιχτό την επίδειξη αυτή, έκθαμβοι με «την ομορφιά των πανοπλιών τους και τη θαυμαστή παράταξη των ανδρών». Οι Εβραίοι παρέμειναν προκλητικοί, ή ίσως φοβόνταν τόσο πολύ τους πολέμαρχούς τους, ώστε δεν τολμούσαν να μην υπακούσουν στις εντολές τους, και δεν παραδόθηκαν.

Τελικά, ο Τίτος αποφάσισε να περικυκλώσει και να σφραγίσει ολόκληρη

την πόλη χτίζοντας ένα τείχος ολόγυρά της. Στα τέλη Ιουνίου, οι Ρωμαίοι έκαναν έφοδο στο Οχυρό Αντωνία, που δέσποζε πάνω από τον ίδιο τον Ναό, και το ισοπέδωσαν, με εξαίρεση έναν πύργο, όπου ο Τίτος έστησε το αρχηγείο του.

Στα μέσα του καλοκαιριού, καθώς στους πυρωμένους, απόκρημνους λόφους φύτρωναν δάση από σταυρωμένα πτώματα με σύννεφα από μύγες γύρω τους, η ίδια η πόλη βασανιζόταν από μια αίσθηση επικείμενης καταστροφής, αδιάλλακτο φανατισμό, ιδιότροπο σαδισμό και βασανιστική πείνα. Ένοπλες συμμορίες έψαχναν να βρουν κάτι να φάνε. Τα παιδιά άρπαζαν κομματάκια τροφής από τα χέρια των πατεράδων· οι μανάδες έκλεβαν το φαγητό από τα ίδια τους τα μωρά. Κλειδωμένες πόρτες σήμαιναν κρυμμένες προμήθειες, και οι πολεμιστές έκαναν έφοδο, ανασκολοπίζοντας τα θύματά τους για να τα αναγκάσουν να αποκαλύψουν τους κρυψώνες με το σιτάρι. Αν δεν έβρισκαν τίποτα, γίνονταν ακόμη πιο «βάρβαρα σκληροί», σαν να τους είχαν «εξαπατήσει». Παρότι οι ίδιοι οι πολεμιστές είχαν ακόμα τρόφιμα, σκότωναν και βασάνιζαν από συνήθεια, «για να διατηρήσουν την τρέλα τους σε φόρμα». Η Ιερουσαλήμ σπαρασσόταν από κυνήγια μαγισσών, καθώς οι άνθρωποι κατέδιδαν ο ένας τον άλλο ότι συγκέντρωναν τρόφιμα και πρόδιδαν την πατρίδα. Καμιά άλλη πόλη, έγραψε ο αυτόπτης μάρτυρας Ιώσηπος, «δεν επέτρεψε ποτέ τέτοιες αθλιότητες, ούτε καμιά εποχή έθρεψε μια γενιά πιο καρποφόρα σε μοχθηρία απ' αυτήν, από καταβολής κόσμου».

Οι νέοι περιφέρονταν στους δρόμους «σαν σκιές, πρησμένοι από τον λιμό κι έπεφταν νεκροί, όποτε τους κατέβαλλε η αδυναμία τους». Οι άνθρωποι πέθαιναν πάνω στην προσπάθειά τους να θάψουν τις οικογένειές τους, ενώ άλλοι θάβονταν απρόσεκτα, παρότι ανέπνεαν ακόμη. Ο λιμός καταβρόχθισε ολόκληρες οικογένειες μέσα στα σπίτια τους. Οι Ιεροσολυμίτες έβλεπαν τα αγαπημένα τους πρόσωπα να πεθαίνουν «με στεγνά μάτια και ανοιχτά στόματα. Μια βαθιά σιωπή και κάτι σαν θανατηφόρα νύχτα κατέλαβαν την πόλη» – ωστόσο εκείνοι που πέθαιναν το έκαναν «με τα μάτια στυλωμένα στον Ναό». Στους δρόμους υπήρχαν σωροί από πτώματα. Σύνομα, παρά τον εβραϊκό νόμο, κανένας δεν έθαβε πια τους νεκρούς στο μεγαλύτερο αυτό σφαγείο. Ίσως ο Ιησούς Χριστός το είχε προβλέψει αυτό όταν προφήτεψε την επικείμενη Αποκάλυψη λέγοντας «άφες τους νεκρούς να θάψωσι τους εαυτών νεκρούς». Καμιά φορά οι επαναστάτες απλώς πετούσαν τα πτώματα από τα τείχη. Οι Ρωμαίοι τα άφηναν να σαπίσουν. Ωστόσο οι επαναστάτες εξακολουθούσαν να πολεμούν.

Ο ίδιος ο Τίτος, ένας καθόλου ευαίσθητος Ρωμαίος στρατιώτης, που είχε σκοτώσει δώδεκα Εβραίους με την ίδια του τη βαλλίστρα στην πρώτη

αψιμαχία, ένιωθε φρίκη και έκπληξη: μπορούσε απλώς να αναστενάζει για να τον ακούν οι θεοί ότι δεν έφταιγε εκείνος για όλα αυτά. «Ο αγαπημένος κι η απόλαυση της ανθρώπινης φυλής» ήταν γνωστός για τη μεγαλοψυχία του. «Φίλοι, έχασα μια μέρα», έλεγε όταν δεν είχε βρει χρόνο να δώσει δώρα στους συντρόφους του. Γεροδεμένος και τραχύς με λακκάκι στο σαγόνι, ευχάριστο στόμα και στρογγυλό πρόσωπο, ο Τίτος είχε αρχίσει να αποδεικνύεται ταλαντούχος διοικητής και δημοφιλής γιος του νέου αυτοκράτορα Βεσπασιανού: η δυναστεία τους, που δεν είχε δοκιμαστεί, εξαρτιόταν από τη νίκη του Τίτου επί των Εβραίων επαναστατών.

Το περιβάλλον του Τίτου ήταν γεμάτο Εβραίους αποστάτες, στους οποίους περιλαμβάνονταν τρεις κάτοικοι της Ιερουσαλήμ – ένας ιστορικός, ένας βασιλιάς και (απ' ό,τι φαινόταν) μια βασίλισσα, που μοιραζόταν το κρεβάτι του Καίσαρα. Ο ιστορικός ήταν ο σύμβουλος του Τίτου Ιώσηπος, ένας επαναστάτης Εβραίος διοικητής που είχε αυτομολήσει στους Ρωμαίους και ο οποίος είναι η μοναδική πηγή για την αφήγηση αυτή. Ο βασιλιάς ήταν ο Ηρώδης Αγρίππας Β', ένας πολύ Ρωμαίος Εβραίος, που είχε μεγαλώσει στην αυλή του αυτοκράτορα Κλαύδιου· ήταν ο επιτηρητής του Εβραϊκού Ναού, που είχε χτίσει ο προπάππος του Ηρώδης ο Μέγας, και συχνά έμενε στο ανάκτορό του στην Ιερουσαλήμ, αν και κυβερνούσε διάφορα εδάφη στη βόρεια περιοχή του σύγχρονου Ισραήλ, της Συρίας και του Λιβάνου.

Τον βασιλιά τον συνόδευε σχεδόν σίγουρα η αδελφή του Βερενίκη, κόρη Εβραίου μονάρχη και δύο φορές βασίλισσα λόγω γάμου, που είχε γίνει πρόσφατα ερωμένη του Τίτου. Οι Ρωμαίοι εχθροί της αργότερα την κατήγγειλαν ως «Εβραία Κλεοπάτρα». Ήταν περίπου σαράντα ετών, αλλά «ήταν στα καλύτερά της χρόνια και στο απόγειο της ομορφιάς της», σημείωνε ο Ιώσηπος. Στην αρχή της εξέγερσης, εκείνη και ο αδελφός της, που ζούσαν μαζί (αιμομικτικά, ισχυρίζονταν οι εχθροί τους), είχαν προσπαθήσει να ηρεμήσουν τους Εβραίους με μια ύστατη έκκληση στη λογική. Τώρα οι τρεις αυτοί Εβραίοι παρακολουθούσαν ανήμποροι «τον επιθανάτιο ρόγχο μιας διάσημης πόλης» – η Βερενίκη από το κρεβάτι του καταστροφέα της.

Οι αιχμάλωτοι και οι λιποτάκτες έφεραν νέα από μέσα από την πόλη που αναστάτωναν ιδιαίτερα τον Ιώσηπο, μια και οι γονείς του ήταν παγιδευμένοι εκεί. Ακόμα κι οι πολεμιστές είχαν αρχίσει να ξεμένουν από τρόφιμα, με αποτέλεσμα κι εκείνοι να τσιγκλάνε και να πετσοκόβουν ζωντανούς και νεκρούς, ψάχνοντας για χρυσάφι, για ψίχουλα, για σπόρους, «παραπαίοντας και σκουντουφλώντας σαν λυσσασμένα σκυλιά». Έτρωγαν κοπριές αγελάδας, δέρματα, φλούδες δέντρων, υποδήματα και πολυκαιρισμένο σανό. Μια πλούσια γυναίκα, ονόματι Μαρία, έχοντας χάσει όλα τα χρήματα και τα

τρόφιμά της, παραφρόνησε σε τέτοιο σημείο, που σκότωσε τον ίδιο της τον γιο και τον έψησε, τρώγοντας τον μισό και αφήνοντας τον υπόλοιπο για αργότερα. Το νόστιμο άρωμα ξεχύθηκε στην πόλη. Οι επαναστάτες το μύρισαν, έψαξαν να βρουν από πού προερχόταν και εισέβαλαν στο σπίτι, αλλά ακόμα κι αυτοί οι σκληρόπετσοι εκτελεστές, βλέποντας το μισοφαγωμένο σώμα του παιδιού, «βγήκαν έξω τρέμοντας».

Η παράνοια και οι υποψίες ότι παντού υπήρχαν κατάσκοποι κυβερνούσαν την Αγία Ιερουσαλήμ – όπως αποκαλούνταν στα εβραϊκά νομίσματα. Τσαρλατάνοι που παραληρούσαν και ιεροφάντες που έβγαζαν κηρύγματα στοίχειωναν τους δρόμους, δίνοντας υποσχέσεις για απελευθέρωση και σωτηρία. Η Ιερουσαλήμ, παρατήρησε ο Ιώσηπος, ήταν «σαν άγριο θηρίο που έχει λυσσαίξει και που, μη βρίσκοντας τροφή, έχει αρχίσει να κατασπαράζει την ίδια του τη σάρκα».

80

Εκείνη τη νύχτα της 8ης του εβραϊκού μήνα Αβ, όταν ο Τίτος αποσύρθηκε στη σκηνή του, οι λεγεωνάριοί του, ακολουθώντας τις διαταγές του, προσπάθησαν να σβήσουν τη φωτιά που εξαπλώθηκε όταν την άναψαν για να λιώσουν το ασήμι. Οι επαναστάτες όμως επιτέθηκαν στους πυροσβέστες-λεγεωνάριους. Οι Ρωμαίοι αντιστάθηκαν κι ανάγκασαν τους Εβραίους να υποχωρήσουν στον Ναό. Ένας λεγεωνάριος, υποκύπτοντας σε μια «θεία οργή», άρπαξε μερικά φλεγόμενα υλικά και, με τη βοήθεια ενός άλλου στρατιώτη που τον σήκωσε ψηλά, έβαλε φωτιά στα παραπετάσματα και στην κάσα ενός «χρυσού παράθυρου», από το οποίο οι φλόγες πέρασαν και στις υπόλοιπες αίθουσες γύρω από τον ίδιο τον Ναό. Το πρωί, η φωτιά είχε φτάσει στην καρδιά του ιερού αυτού μέρους. Οι Εβραίοι, βλέποντας τις φλόγες να γλείφουν τα Άγια των Αγίων και ν' απειλούν να τα καταστρέψουν, «έβγαλαν μια δυνατή κραυγή και όρμησαν να τις εμποδίσουν». Ήταν όμως πολύ αργά. Οχυρώθηκαν στην Εσωτερική Αυλή και παρακολούθησαν την καταστροφή εμβρόντητοι και σιωπηλοί.

Μόλις μερικά μέτρα παραπέρα, ανάμεσα στα ερείπια του Οχυρού Αντωνία, ο Τίτος ξύπνησε· πετάχτηκε πάνω και «έτρεξε προς τον Ιερό Οίκο για να σταματήσει τη φωτιά». Το περιβάλλον του, συμπεριλαμβανομένων του Ιώσηπου και, κατά πάσα πιθανότητα, του βασιλιά Αγρίππα και της Βερενίκης, ακολούθησε, ενώ πίσω τους έτρεξαν χιλιάδες Ρωμαίοι στρατιώτες – όλοι «κατάπληκτοι». Η μάχη ήταν φρενήρης. Ο Ιώσηπος ισχυρίζεται ότι ο Τίτος διέταξε ξανά να σβήσουν τη φωτιά, αυτός ο Εβραίος δωσίλογος

όμως είχε λόγους να δικαιολογήσει τον προστάτη του. Ωστόσο όλοι φώναζαν, η πυρκαγιά εξαπλωνόταν και οι Ρωμαίοι στρατιώτες ήξεραν ότι, σύμφωνα με τους νόμους του πολέμου, μια πόλη που είχε αντισταθεί τόσο πεισματικά περίμενε ότι θα τη λεηλατούσαν.

Προσποινήθηκαν ότι δεν άκουσαν τον Τίτο, και μάλιστα φώναζαν στους συντρόφους τους να ρίξουν κι άλλα αναμμένα δαδιά. Οι λεγεωνάριοι ήταν τόσο βίαιοι, που πολλοί συνθλίφτηκαν ή κάηκαν στον συνωστισμό που προκάλεσε η ίδια η λύσσα τους για αίμα και η απληστία τους για χρυσάφι, ενώ επιδόθηκαν σε τέτοιας έκτασης λεηλασίες, που η τιμή του χρυσού σύντομα έπεσε σε όλη την Ανατολή. Ο Τίτος, μη μπορώντας να σταματήσει τη φωτιά, και σίγουρα ανακουφισμένος με την προοπτική της τελικής νίκης, διέσχισε τον φλεγόμενο Ναό μέχρι που έφτασε στα Άγια των Αγίων. Ακόμα κι ο ίδιος ο αρχιερέας επιτρεπόταν να μπει εκεί μόνο μία φορά τον χρόνο. Κανένας ξένος δεν είχε μολύνει τον χώρο από την εποχή του Ρωμαίου στρατιωτικού-πολιτικού Πομπήιου το 63 π.Χ. Ο Τίτος όμως κοίταξε μέσα στην αίθουσα και «την είδε, καθώς και τα αντικείμενα που περιείχε, τα οποία θεώρησε σπουδαία», έγραψε ο Ιώσηπος, και μάλιστα «όχι λιγότερο σπουδαία απ' όσο εμείς οι ίδιοι καμαρώνουμε γι' αυτά». Διέταξε τους εκατόνταρχους να μαστιγώσουν τους στρατιώτες που είχαν συμβάλει στην εξάπλωση της πυρκαγιάς, αλλά «το πάθος τους ήταν υπερβολικά δυνατό». Καθώς η κόλαση έσφιγγε ασφυκτικά τον κλοιό της γύρω από τα Άγια των Αγίων, οι υπασπιστές του Τίτου τον ανάγκασαν να απομακρυνθεί σε απόσταση ασφαλείας – «και κανένας δεν τους απαγόρευσε να το πυρπολήσουν» πια.

Οι μάχες μαίνονταν ανάμεσα στις φλόγες: ζαλισμένοι, πεινασμένοι Ιεροσολυμίτες περιφέρονταν χαμένοι και απελπισμένοι μέσα από τις φλεγόμενες πύλες. Χιλιάδες άμαχοι και επαναστάτες συγκεντρώθηκαν στα σκαλιά του θυσιαστηρίου, περιμένοντας να πολεμήσουν μέχρι εσχάτων ή απλώς να πεθάνουν. Συνεπαρμένοι, οι Ρωμαίοι τούς έσφαζαν σαν να επρόκειτο για μια μαζική ανθρώπινη θυσία, μέχρι που «γύρω από το θυσιαστήριο στοιβάζονταν πτώματα το ένα πάνω στο άλλο», με το αίμα να κυλάει στα σκαλοπάτια. Δέκα χιλιάδες Εβραίοι πέθαναν μέσα στον φλεγόμενο Ναό.

Οι μεγάλες πέτρες και τα ξύλινα δοκάρια που έσκαγαν έκαναν θόρυβο σαν του κεραυνού. Ο Ιώσηπος παρακολούθησε τον θάνατο του Ναού:

Ο βρυχηθμός των φλογών που απλώνονταν παντού ανακατευόταν με τα βογκητά των θυμάτων και, εξαιτίας του ύψους του λόφου και της έκτασης της πυρκαγιάς, θα έλεγε κανείς ότι καιγόταν ολόκληρη η πόλη. Κι έπειτα ο θόρυβος – δεν θα μπορούσε κανείς να φανταστεί τίποτα πιο

εκκωφαντικό ή πιο τρομερό απ' αυτό. Υπήρχαν οι πολεμικές ιαχές των ρωμαϊκών λεγεώνων που προήλυναν προς τα πάνω, τα ουρλιαχτά των επαναστατών που είχαν περικυκλωθεί από τη φωτιά και τα σπαθιά, ο συνωστισμός των ανθρώπων που, αποκομμένοι από πάνω, είχαν τραπεί σε φυγή πανικόβλητοι για να πέσουν απλώς στα χέρια του εχθρού και οι οιμωγές τους καθώς έρχονταν αντιμέτωποι με τον θάνατο, αναμειγμένες με τους θρήνους και τους κλαυθμούς [εκείνων στην πόλη]. Η Περαιά και τα γύρω βουνά συνέβαλλαν με τον αντίλαλό τους, κάνοντας ακόμα βαθύτερο το βουητό. Θα έλεγε κανείς ότι ο λόφος του Ναού έβραζε ολόκληρος, όντας παντού μια μάζα φωτιάς.

Το όρος Μοριά, ένα από τα δύο όρη της Ιερουσαλήμ, όπου ο βασιλιάς Δαβίδ είχε τοποθετήσει την Κιβωτό της Διαθήκης και όπου ο γιος του, Σολομών, είχε χτίσει τον πρώτο Ναό, «ψηνόταν από τη φωτιά σε κάθε του σημείο», ενώ μέσα στον Ναό πτώματα σκέπαζαν τα δάπεδα. Οι στρατιώτες όμως ποδοπάτησαν τα πτώματα, παρασυρμένοι από τον θρίαμβό τους. Οι ιερείς αντιστάθηκαν και μερικοί ρίχτηκαν στη φωτιά. Τώρα οι Ρωμαίοι, βλέποντας ότι ο εσωτερικός Ναός είχε καταστραφεί, άρπαξαν το χρυσάφι και τα έπιπλα, βγάζοντας έξω τη λεία τους, προτού πυρπολήσουν το υπόλοιπο συγκρότημα.

Καθώς καιγόταν η Εσωτερική Αυλή και χάραζε η επόμενη μέρα, οι επαναστάτες που είχαν επιζήσει έσπασαν τις ρωμαϊκές γραμμές και βγήκαν στις λαβυρινθώδεις Εξωτερικές Αυλές, και μερικοί κατάφεραν να διαφύγουν στην πόλη. Οι Ρωμαίοι αντεπιτέθηκαν με ιππικό, σκοτώνοντας τους επαναστάτες και στη συνέχεια καίγοντας τις αίθουσες θησαυρών του Ναού, που ήταν γεμάτες πλούτη από τον φόρο του Ναού, που πλήρωναν όλοι οι Εβραίοι, από την Αλεξάνδρεια έως τη Βαβυλώνα. Εκεί βρήκαν 6.000 γυναικόπαιδα κουλουριασμένα όλα μαζί με μια έκφραση προσμονής: ένας «ψευδοπροφήτης» είχε ισχυριστεί νωρίτερα ότι μπορούσαν να περιμένουν τα «θαυμαστά σημάδια της απελευθέρωσής τους» στον ναό. Οι λεγεωνάριοι απλώς πυρπόλησαν τους διαδρόμους, καίγοντας όλους αυτούς τους ανθρώπους ζωντανούς.

Οι Ρωμαίοι μετέφεραν τους αετούς τους στο Ιερό Όρος, θυσίασαν στους θεούς τους και ανακήρυξαν τον Τίτο imperator – αρχιστράτηγο. Κάποιοι ιερείς κρύβονταν ακόμη γύρω από τα Άγια των Αγίων. Δύο βούτηξαν στις φλόγες κι ένας κατάφερε να βγάλει έξω τους θησαυρούς του Ναού – τα άμφια του αρχιερέα, τα δύο χρυσά κηροπήγια και σωρούς κανέλα και κάσια, μπαχαρικά που έκαιγαν κάθε μέρα στο Ιερό. Όταν οι υπόλοιποι πα-

ραδόθηκαν, ο Τίτος τούς εκτέλεσε, καθώς «ήταν ταιριαστό οι ιερείς να πεθάνουν μαζί με τον Ναό τους».

80

Η Ιερουσαλήμ ήταν –και ακόμη είναι– μια πόλη σπράγγων. Τώρα οι επαναστάτες εξαφανίστηκαν κάτω από τη γη ενώ διατήρησαν τον έλεγχο του Πύργου του Δαβίδ, του Φρουρίου, και της Άνω Πόλης στα δυτικά. Ο Τίτος χρειάστηκε άλλον ένα μήνα για να κατακτήσει την υπόλοιπη Ιερουσαλήμ. Όταν έπεσε, οι Ρωμαίοι και τα βοηθητικά στρατεύματα από τη Συρία και την Ελλάδα «ξεχύθηκαν στους δρόμους. Με το σπαθί ανά χείρας· έσφαζαν αδιακρίτως όλους όσους συναντούσαν κι έκαιγαν τα σπίτια με όλους όσους είχαν καταφύγει εκεί μέσα». Τη νύχτα, όταν οι σκοτωμοί σταμάτησαν, «η φωτιά επικράτησε ξανά στους δρόμους».

Ο Τίτος ήρθε σε διαπραγματεύσεις με δύο Εβραίους πολέμαρχους από την άλλη πλευρά της γέφυρας που ένωνε τον Ναό με την πόλη πάνω από την κοιλάδα, τους ζήτησε να παραδίνονταν και, σε αντάλλαγμα, θα τους χάριζε τη ζωή. Εκείνοι όμως συνέχισαν να αρνούνται. Διέταξε να λεηλατηθεί και να πυρποληθεί η Κάτω Πόλη, στην οποία ουσιαστικά κάθε σπίτι ήταν γεμάτο πτώματα. Όταν οι Ιεροσολυμίτες πολέμαρχοι αναδιπλώθηκαν στο ανάκτορο του Ηρώδη και στο Φρούριο, ο Τίτος έχτισε αναχώματα για να τους υπονομεύσει, και στις 7 του εβραϊκού μήνα Έλουλ, στα μέσα Αυγούστου, οι Ρωμαίοι επιτέθηκαν στα οχυρά. Οι επαναστάτες συνέχισαν να πολεμούν στις σήραγγες μέχρι που ένας από τους ηγέτες τους, ο Ιωάννης από τα Γίσχαλα, παραδόθηκε (του χάρισαν τη ζωή αν και τιμωρήθηκε με την ποινή ισόβιων δεσμών). Ο άλλος αρχηγός, ο Σίμων μπεν Γώρα, αναδύθηκε φορώντας έναν λευκό μανδύα από μια σήραγγα κάτω από τον Ναό κι έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στον Θρίαμβο του Τίτου, τον εορτασμό της νίκης του στη Ρώμη.

Στο χάος και στη μεθοδική καταστροφή που ακολούθησαν, ένας κόσμος χάθηκε, αφήνοντας μερικές στιγμές παγωμένες στον χρόνο. Οι Ρωμαίοι έσφαζαν τους γέροντες και τους ανάπηρους: το αποσκελετωμένο χέρι μιας γυναίκας που βρέθηκε στο κατώφλι του καμένου σπιτιού της αποκαλύπτει τον πανικό και τον τρόμο· οι στάχτες των επαύλεων στην Εβραϊκή Συνοικία δείχνουν την κόλαση που ξέσπασε. Διακόσια χάλκινα νομίσματα βρέθηκαν σ' ένα κατάστημα στον δρόμο που περνούσε κάτω από το μνημειώδες κλιμακοστάσιο που οδηγούσε στον ναό, ένα κομπόδεμα που, κατά πάσα πιθανό,

νότητα, κάποιος είχε κρύψει εκεί τις τελευταίες ώρες πριν από την πτώση της πόλης. Σύντομα, ακόμα κι οι Ρωμαίοι κουράστηκαν από τις σφαγές. Οι Ιεροσολυμίτες οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης που στήθηκαν στην Αυλή των Γυναικών του Ναού, όπου τους ξεδιάλεξαν: οι μαχητές εκτελέστηκαν· οι γεροί στάλθηκαν να δουλέψουν στα αιγυπτιακά ορυχεία· οι νέοι και οι ωραίοι πουλήθηκαν σκλάβοι: άλλους τους επέλεξαν για να σκοτωθούν παλεύοντας με λιοντάρια στην αρένα κι άλλους για να τους επιδείξουν στον Θρίαμβο.

Ο Ιώσηπος έψαξε ανάμεσα στους αξιοθρήνητους αιχμαλώτους στις αυλές του Ναού και βρήκε τον αδελφό του και πενήντα φίλους, που ο Τίτος τού επέτρεψε ν' αφήσει ελεύθερους. Οι γονείς του μάλλον είχαν πεθάνει. Παρατήρησε όμως τρεις φίλους του ανάμεσα στους σταυρωμένους. «Ράγισε η καρδιά μου και το είπα στον Τίτο», που διέταξε να τους κατεβάσουν από τον σταυρό και να τους φροντίσουν οι γιατροί. Μόνο ένας επέζησε.

Ο Τίτος αποφάσισε, όπως ο Ναβουχοδονόσορ, να εξαφανίσει την Ιερουσαλήμ. Ήταν μια απόφαση για την οποία ο Ιώσηπος κατηγορήσε τους επαναστάτες: «Η εξέγερση κατέστρεψε την πόλη και οι Ρωμαίοι κατέστρεψαν την εξέγερση». Η κατεδάφιση του πιο εντυπωσιακού μνημείου του Ηρώδη του Μεγάλου, του Ναού, θα πρέπει να αποτέλεσε πρόκληση για τους μηχανικούς. Οι γιγάντιοι λαξευμένοι ογκόλιθοι της Βασιλικής Στοάς γκρεμίστηκαν στα νέα λιθόστρωτα από κάτω, κι εκεί βρέθηκαν δύο χιλιάδες χρόνια αργότερα σ' έναν κολοσσιαίο σωρό, ακριβώς όπως είχαν πέσει, κρυμμένοι κάτω από χαλάσματα αιώνων. Τα ερείπια πετάχτηκαν στην κοιλάδα δίπλα στον Ναό, όπου άρχισαν να γεμίζουν τη χαράδρα, που τώρα είναι σχεδόν αόρατη, ανάμεσα στο Όρος του Ναού και την Πάνω Πόλη. Όμως, τα τείχη στήριξης του Όρους του Ναού, στα οποία συμπεριλαμβάνεται το σημερινό Δυτικό Τείχος, επέζησαν. Τα αρχιτεκτονικά μέλη από τον Ναό του Ηρώδη κι από την πόλη υπάρχουν παντού στην Ιερουσαλήμ, καθώς τα χρησιμοποίησαν ξανά και ξανά όλοι οι κατακτητές και οι χτίστες της Ιερουσαλήμ, από τους Ρωμαίους έως τους Άραβες, από τους σταυροφόρους έως τους Οθωμανούς, για πάνω από χίλια χρόνια μετά.

Κανένας δεν ξέρει πόσοι άνθρωποι πέθαναν στην Ιερουσαλήμ, και οι αρχαίοι ιστορικοί δεν είναι ποτέ σχολαστικοί με τους αριθμούς. Ο Τάκιτος λέει ότι υπήρχαν 600.000 στην πολιορκημένη πόλη, ενώ ο Ιώσηπος ισχυρίζεται ότι ήταν πάνω από ένα εκατομμύριο. Όποιος κι αν είναι ο πραγματικός αριθμός, ήταν μεγάλος, κι όλοι αυτοί οι άνθρωποι πέθαναν από την πείνα, σκοτώθηκαν ή πουλήθηκαν σκλάβοι.

Ο Τίτος ξεκίνησε έναν μακάβριο γύρο θριάμβου. Η ερωμένη του Βερε-

νίκη και ο αδελφός της ο βασιλιάς τον φιλοξένησαν στην πρωτεύουσά τους, την Καισάρεια του Φιλίππου, στα σημερινά Υψίπεδα του Γκολάν. Εκεί παρακολούθησε χιλιάδες Εβραίους αιχμαλώτους να πολεμούν ο ένας με τον άλλο –και με άγρια θηρία– μέχρι θανάτου. Μερικές μέρες αργότερα είδε να σκοτώνονται άλλες 2.500 στην αρένα της Καισαρείας της Παραλίου, ενώ πολλοί ακόμα σφάχτηκαν στη Βηρυτό προτού ο Τίτος επιστρέψει στη Ρώμη για να γιορτάσει τον Θρίαμβό του.

Οι λεγεώνες «ισοπέδωσαν την υπόλοιπη πόλη και γκρέμισαν τα τείχη της». Ο Τίτος άφησε μόνο τους πύργους του Φρουρίου του Ηρώδη «ως μνημείο της καλής του τύχης». Εκεί η Δέκατη Λεγεώνα έστησε το αρχηγείο της. «Αυτό ήταν το τέλος στο οποίο κατέληξε η Ιερουσαλήμ», έγραψε ο Ιώσηπος, «μια πόλη εξαιρετικής κατά τα άλλα μεγαλοπρέπειας και φημισμένη σε ολόκληρη την ανθρωπότητα».

80

Η Ιερουσαλήμ είχε καταστραφεί ολοσχερώς έξι αιώνες νωρίτερα από τον Ναβουχοδονόσορα, βασιλιά της Βαβυλώνας. Μέσα σε πενήντα χρόνια από την πρώτη εκείνη καταστροφή, ο Ναός ξαναχτίστηκε και οι Εβραίοι επέστρεψαν. Αυτή τη φορά όμως, μετά το 70 μ.Χ., ο Ναός δεν ξαναχτίστηκε ποτέ – και, με εξαίρεση μερικά σύντομα διαλείμματα, οι Εβραίοι δεν θα κυβερνούσαν ποτέ ξανά την Ιερουσαλήμ για σχεδόν δύο χιλιάδες χρόνια. Ωστόσο, στις στάχτες της συμφοράς αυτής υπήρχαν οι σπόροι όχι μόνο του σύγχρονου ιουδαϊσμού, αλλά και της ιερότητας της Ιερουσαλήμ για τη χριστιανισμύνη και για το ισλάμ.

Στα πρώτα στάδια της πολιορκίας, σύμφωνα μ' έναν πολύ μεταγενέστερο ραβινικό μύθο, ο Γιοχανάν μπεν Ζακάι, ένας σεβαστός ραβίνος, είχε διατάξει τους μαθητές του να τον βγάλουν από την καταδικασμένη πόλη μέσα σ' ένα φέρετρο, μια αλληγορία για την ίδρυση ενός νέου ιουδαϊσμού που δεν θα βασιζόταν πια στη θυσιαστική λατρεία στον Ναό.

Οι Εβραίοι, που συνέχισαν να ζουν στην ύπαιθρο της Ιουδαίας και της Γαλιλαίας, καθώς και σε μεγάλες κοινότητες σε ολόκληρη τη Ρωμαϊκή και την Περσική Αυτοκρατορία, θρηνούσαν τον χαμό της Ιερουσαλήμ και τιμούσαν την πόλη για πάντα μετά. Η Βίβλος και η προφορική παράδοση αντικατέστησαν τον Ναό, έλεγαν όμως ότι η Θεία Πρόνοια περίμενε τριάμισι χρόνια στο Όρος των Ελαιών για να δει αν θα ξαναχιζόταν ο Ναός – προτού αναληφθεί στους ουρανούς. Η καταστροφή είχε επίσης αποφασιστικές συνέπειες για τους χριστιανούς.

Η μικρή χριστιανική κοινότητα της Ιερουσαλήμ, υπό την ηγεσία του Σίμωνα, του εξαδέλφου του Ιησού, είχε διαφύγει από την πόλη προτού την αποκλείσουν οι Ρωμαίοι. Παρότι υπήρχαν πολλοί μη Ιουδαίοι χριστιανοί που ζούσαν σε όλο τον ρωμαϊκό κόσμο, αυτοί οι Ιεροσολυμίτες παρέμειναν μια εβραϊκή αίρεση που προσευχόταν στον Ναό. Τώρα όμως ο Ναός είχε καταστραφεί και οι χριστιανοί πίστευαν ότι οι Εβραίοι είχαν χάσει την εύνοια του Θεού: οι οπαδοί του Ιησού αποσπάστηκαν οριστικά από τη μητρική πίστη, ισχυριζόμενοι ότι ήταν οι δικαιοματικοί κληρονόμοι της ιουδαϊκής κληρονομιάς. Οι χριστιανοί οραματίζονταν μια νέα, ουράνια Ιερουσαλήμ, όχι μια τσακισμένη εβραϊκή πόλη. Τα πρώτα ευαγγέλια, που κατά πάσα πιθανότητα γράφτηκαν αμέσως μετά την καταστροφή, περιέγραφαν πώς ο Ιησούς είχε προφητέψει την πολιορκία της πόλης: «ότε δε ίδητε την Ιερουσαλήμ περικυκλωμένην υπό στρατοπέδων» και την κατεδάφιση του Ναού: «δεν θέλει αφεθή εδώ λίθος επί λίθον». Το κατεστραμμένο Ιερό και η πτώση των Εβραίων ήταν απόδειξη της νέας αποκάλυψης. Στη δεκαετία του 620, όταν ο Μωάμεθ ίδρυσε τη νέα του θρησκεία, πρώτα υιοθέτησε εβραϊκές παραδόσεις: προσευχόταν στραμμένος προς την Ιερουσαλήμ, σεβόταν τους Εβραίους προφήτες· επειδή και γι' αυτόν η καταστροφή του Ναού αποδείκνυε ότι ο Θεός είχε αποσύρει την ευλογία του από τους Εβραίους και την είχε δώσει στο ισλάμ.

Είναι ειρωνικό ότι η απόφαση του Τίτου να καταστρέψει την Ιερουσαλήμ βοήθησε στο να γίνει η πόλη κέντρο ιερότητας για τους άλλους δύο Λαούς της Βίβλου. Από την αρχή, η αγιοσύνη της Ιερουσαλήμ δεν εξελίχθηκε απλώς, αλλά προωθήθηκε από τις αποφάσεις μερικών ανδρών. Γύρω στο 1000 π.Χ., χίλια χρόνια πριν από τον Τίτο, ο πρώτος από τους άνδρες αυτούς κατέλαβε την Ιερουσαλήμ: ο βασιλιάς Δαβίδ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ

☞ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΑΒΙΔ ☞

Η πόλις του Κυρίου, Η Σιών του Αγίου του Ισραήλ.
Εξεγέρθητι, εξεγέρθητι, ενδύθητι την δύναμίν σου, Σιών, ενδύθητι
τα ιμάτια της μεγαλοπρέπειάς σου, Ιερουσαλήμ, πόλις Αγία.

Ησαΐας, 60:14, 52:1

Η γενέτειρά μου είναι η Ιερουσαλήμ, στην οποία βρίσκεται το ιερό του ύψιστου Θεού. Η ιερή πόλη είναι η μητέρα πόλη όχι μιας χώρας, της Ιουδαίας, αλλά των περισσότερων από τις άλλες γειτονικές χώρες, καθώς και χωρών πολύ μακρινών, του μεγαλύτερου μέρους της Ασίας [και] παρομοίως της Ευρώπης, χωρίς να αναφέρω τις χώρες πέρα από τον Ευφράτη.

Ηρώδης Αγρίππας Α', βασιλιάς της Ιουδαίας, όπως αναφέρεται στον Φίλωνα, *Περί των εν μέρει διαταγμάτων*

Όποιος δεν είδε την Ιερουσαλήμ στη δόξα της δεν έχει δει ποτέ ποθητή πόλη στη ζωή του. Όποιος δεν είδε τον Ναό πλήρως οικοδομημένο δεν έχει δει ποτέ ένδοξο κτήριο στη ζωή του.

Βαβυλωνιακό Ταλμούδ, *Διατριβή περί της Σκηνής του Μαρτυρίου*

Εάν σε λησμονήσω, Ιερουσαλήμ, ας λησμονήση η δεξιά μου. Ας κοληθθή η γλώσσα μου εις τον ουρανίσκον μου εάν δεν σε ενθυμώμαι εάν δεν προτάξω την Ιερουσαλήμ εις την αρχήν της ευφροσύνης μου.

Ψαλμός 137: 5-6

Η Ιερουσαλήμ είναι η πιο διάσημη πόλη της Ανατολής.

Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, *Φυσική ιστορία*, 5.70

ΟΤΑΝ Ο ΔΑΒΙΔ ΚΑΤΕΛΑΒΕ ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΗΣ ΣΙΩΝ, η Ιερουσαλήμ ήταν ήδη μια αρχαία πόλη. Δεν ήταν όμως μια κανονική πόλη, απλώς ένα μικρό ορεινό οχυρό σε μια περιοχή που επρόκειτο να αποκτήσει πολλά ονόματα – Χαναάν, βασίλειο του Ιούδα, Ιουδαία, Ισραήλ, Παλαιστίνη, Άγιοι Τόποι για τους χριστιανούς, Γη της Επαγγελίας για τους Εβραίους. Η περιοχή αυτή, που η έκτασή της δεν ξεπερνούσε τα 160 επί 240 χιλιόμετρα, βρίσκεται ανάμεσα στη νοτιοανατολική γωνία της Μεσογείου και στον ποταμό Ιορδάνη. Η εύφορη παραλιακή της πεδιάδα πρόσφερε τον καλύτερο δρόμο για εισβολείς και εμπόρους ανάμεσα στην Αίγυπτο και στις αυτοκρατορίες της Ανατολής. Ωστόσο, η απομονωμένη και απόμερη πόλη της Ιερουσαλήμ, 45 χιλιόμετρα από την κοντινότερη ακτή, μακριά από εμπορικές αρτηρίες, στεκόταν ψηλά ανάμεσα στους άγονους πετρώδεις λόφους με τις χρυσαφίες κορυφές, στα φαράγγια και στα βράχια της Ιουδαίας, εκτεθειμένη σε παγερούς, καμιά φορά ακόμα και χιονισμένους, χειμώνες και σε εξαντλητικά ζεστά καλοκαίρια. Ωστόσο, υπήρχε ασφάλεια πάνω στους αφιλόξενους αυτούς λόφους· κι υπήρχε μια πηγή στην κοιλάδα από κάτω, με ακριβώς όσο νερό χρειαζόταν ώστε να συντηρεί την πόλη.

Η ρομαντική εικόνα της πόλης του Δαβίδ είναι πολύ πιο ζωνρή από οποιαδήποτε γεγονότα επαληθεύσιμης ιστορίας. Στην ομίχλη της προϊστορίας της Ιερουσαλήμ, κεραμικά όστρακα, επιβλητικοί τάφοι λαξευμένοι στα βράχια, μέρη τειχών, επιγραφές στα ανάκτορα μακρινών βασιλιάδων και η ιερή φιλολογία της Βίβλου μπορούν να παράσχουν μόνο φευγαλέες εικόνες της ανθρώπινης ζωής σ' ένα μόνιμα ζοφερό περιβάλλον, χωρισμένες από εκατοντάδες χρόνια. Οι σποραδικές ενδείξεις που αναδύονται ρίχνουν ένα τρεμουλιαστό φως σε κάποια τυχαία στιγμή ενός εξανισμένου πολιτισμού και ακολουθούν αιώνες ζωής για τους οποίους δεν

ξέρουμε τίποτα – μέχρι που η επόμενη σπίθα φωτίζει μια άλλη εικόνα. Μόνο οι πηγές, τα βουνά και οι κοιλάδες παραμένουν τα ίδια, κι ακόμα κι αυτά έχουν αλλάξει κατεύθυνση, έχουν ξανασκαλιστεί, έχουν ξαναγεμίσει από χιλιετίες κακοκαιρίας, χαλασμάτων και ανθρώπινης προσπάθειας. Τα εξής λίγα, ή πολλά, είναι σίγουρα: την εποχή του βασιλιά Δαβίδ η ιερότητα, η ασφάλεια και η φύση είχαν συνδυαστεί για να κάνουν την Ιερουσαλήμ ένα αρχαίο οχυρό που θεωρούνταν απόρθητο.

Άνθρωποι ζούσαν εκεί ήδη από το 5000 π.Χ. Στην πρώιμη Εποχή του Χαλκού, γύρω στο 3200 π.Χ., όταν η μητέρα των πόλεων, η Ουρούκ, σ' αυτό που έγινε το Ιράκ, είχε ήδη 40.000 κατοίκους και η κοντινή Ιεριχώ ήταν μια οχυρωμένη πόλη, άνθρωποι έθαβαν τους νεκρούς τους σε τάφους στους λόφους της Ιερουσαλήμ και άρχιζαν να χτίζουν μικρά τετράγωνα σπίτια σ' αυτό που ήταν κατά πάσα πιθανότητα ένα χωριό περιστοιχισμένο από τείχη σ' έναν λόφο πάνω από μια πηγή. Στη συνέχεια το χωριό αυτό εγκαταλείφθηκε για πολλά χρόνια. Η Ιερουσαλήμ σχεδόν δεν υπήρχε όταν οι Αιγύπτιοι φαραώ του Παλαιού Βασιλείου είχαν ήδη κατασκευάσει όλες τις μεγάλες πυραμίδες τους και είχαν ολοκληρώσει τη Μεγάλη Σφίγγα. Έπειτα, γύρω στο 1900 π.Χ., σε μια εποχή που ο μινωικός πολιτισμός άνθιζε στην Κρήτη, που ο βασιλιάς Χαμμουραμί ετοιμαζόταν να συντάξει τον Κώδικά του στη Βαβυλώνα και που οι Βρετανοί λάτρευαν στο Στόουνχεντζ, μερικά κεραμικά, όστρακα των οποίων ανακαλύφθηκαν κοντά στο Λούξορ, αναφέρουν μια πόλη με το όνομα Ουρσαλίμ: το δεύτερο συνθετικό, «σαλίμ», είναι ίσως μια παραφθορά του Σαλέμ, του θεού του βραδινού αστεριού. Το όνομα ίσως σημαίνει «Ο Σαλέμ ίδρυσε».¹

Πίσω στην Ιερουσαλήμ, ένας οικισμός είχε αναπτυχθεί γύρω από την Πηγή Γκιχόν [Γιών της Βίβλου]: οι κάτοικοι της Χαναάν έσκαψαν μια σήραγγα στον βράχο που οδηγούσε σε μια στέρνα μέσα από τα τείχη του φρουρίου τους. Ένα οχυρωμένο υπόγειο πέρασμα προστάτευε την πρόσβασή τους στο νερό. Οι πιο πρόσφατες αρχαιολογικές ανασκαφές στον χώρο αυτό αποκαλύπτουν ότι οι κάτοικοι προστάτευαν την πηγή μ' έναν πύργο κι ένα συ-

1. Οι Αιγύπτιοι Φαραώ την εποχή εκείνη φιλοδοξούσαν να κυβερνήσουν τη Χαναάν, δεν είναι όμως σαφές αν τελικά το έκαναν. Ίσως χρησιμοποίησαν τα σύμβολα στα κεραμικά για να καταραστούν τους ανυπότακτους κυβερνήτες των εχθρών τους ή για να εκφράσουν τις φιλοδοξίες τους. Οι θεωρίες για τα όστρακα αυτά έχουν αλλάξει πολλές φορές, δείχνοντας πώς η αρχαιολογία είναι τόσο ερμηνευτική, όσο και επιστημονική. Για πολύ καιρό οι επιστήμονες πίστευαν ότι οι Αιγύπτιοι έσπαγαν αυτά τα δοχεία ή τα ειδώλια για να καταραστούν ή να αναθεματίσουν τα μέρη που αναφέρονταν πάνω τους – γι' αυτό και οι επιγραφές είναι γνωστές ως Κείμενα Αναθεματισμού.

μπαγές τείχος πάχους 7,5 μέτρων, φτιαγμένο με πέτρες που ζύγιζαν τρεις τόνους. Ο πύργος πιθανό να είχε χρησιμεύσει και ως ναός στον οποίο τιμούσαν την ιερότητα της πηγής. Σε άλλα μέρη της Χαναάν, ιερείς-βασιλιάδες έχτιζαν οχυρωμένους πύργους-ναούς. Πιο ψηλά στον λόφο, βρέθηκαν ερείπια ενός τείχους που προστάτευε την πόλη, το οποίο είναι και το αρχαιότερο στην Ιερουσαλήμ. Οι Χαναναίοι αποδείχθηκαν χτίστες σε μια κλίμακα πιο εντυπωσιακή από οποιονδήποτε άλλο στην Ιερουσαλήμ έως τον Ηρώδη τον Μέγα, σχεδόν δύο χιλιάδες χρόνια αργότερα.

Οι Ιεροσολυμίτες έγιναν υπήκοοι της Αιγύπτου, η οποία είχε κατακτήσει την Παλαιστίνη το 1458 π.Χ. Αιγυπτιακές φρουρές φρουρούσαν την κοντινή Γιάφα και τη Γάζα. Το 1350 π.Χ. ο φοβισμένος βασιλιάς της Ιερουσαλήμ ικέτευσε τον κύριό του, Ακενατόν, τον φαραώ του Νέου Βασιλείου της Αιγύπτου, να του στείλει βοήθεια –έστω και «πενήντα τοξότες»– για να υπερασπιστούν το μικρό του βασίλειο από τις επιθέσεις γειτονικών βασιλέων και συμμορίες παρανόμων. Ο βασιλιάς Άμπντι-Χέμπα αποκάλυψε το φρούριό του «πρωτεύουσα της Γης της Ιερουσαλήμ που το όνομά της είναι Μπίετ Σουλμάνι», ο Οίκος της Ευμάρειας. Ίσως από τη λέξη Σουλμάν να προέρχεται το συνθετικό «Σαλήμ» στο όνομα της πόλης.

Ο Άμπντι-Χέμπα ήταν ένας ασήμαντος ηγεμόνας σ' έναν κόσμο όπου κυριαρχούσαν οι Αιγύπτιοι στον νότο, οι Χετταίοι στον βορρά (στη σημερινή Τουρκία) και οι Μυκηναίοι (που θα προκαλούσαν τον Τρωικό Πόλεμο) στα βορειοδυτικά. Το πρώτο συνθετικό του ονόματος του βασιλιά είναι δυτικοσημιτικό – οι Σημίτες ήταν οι διάφοροι λαοί της Μέσης Ανατολής που υποτίθεται ότι ήταν απόγονοι του Σημ, γιου του Νώε, και τα σημιτικά ήταν η γλώσσα τους. Επομένως ο Άμπντι-Χέμπα θα μπορούσε να προέρχεται απ' οπουδήποτε στη βορειοανατολική Μεσόγειο. Οι εκκλήσεις του, που βρέθηκαν στο αρχείο του φαραώ, είναι πανικόβλητες και γεμάτες κολακεία, τα πρώτα γνωστά λόγια ενός Ιεροσολυμίτη.²

2. Πρόκειται για μερικές από τις 380 επιστολές που είναι γραμμένες στα βαβυλωνιακά σε πήλινες πινακίδες από ντόπιους αρχηγούς στον αιρετικό φαραώ Αμένοφι Δ' (1352-1336), που εγκαθίδρυσε τη λατρεία του ήλιου, σε αντικατάσταση του παραδοσιακού πανθέου πολυάριθμων αιγυπτιακών θεών: άλλαξε το όνομά του σε Ακενατόν. Το βασιλικό αρχείο του υπουργείου εξωτερικών του, ο Οίκος Αλληλογραφίας του Φαραώ, ανακαλύφθηκε το 1887 στη νέα του πρωτεύουσα Αχετατόν, τη σημερινή Ελ-Αμάρνα, στα νότια του Καΐρου. Μια θεωρία υπαινίσσεται ότι οι Χαμπιρού ήταν οι πρώτοι Εβραίοι/Ισραηλίτες, ωστόσο η λέξη εμφανίζεται σε όλη τη Μέση Ανατολή την εποχή αυτή για να περιγράψει τους παράνομους αυτούς – η λέξη σημαίνει απλώς «αλήτης» στα βαβυλωνιακά. Πιθανόν οι Εβραίοι να είναι απόγονοι μιας μικρής ομάδας των Χαμπιρού.

Στα πόδια του Βασιλιά έπεσα 7 και 7 φορές. Να η πράξη που ο Μιλκιλύ και ο Σουβαρντατού διέπραξαν εναντίον της χώρας – οδήγησαν τον στρατό της Γεζέρ [...] ενάντια στον νόμο του βασιλιά [...] Η γη του Βασιλιά πέρασε στους Χαμπιρού [παράνομους νομάδες]. Και τώρα μια πόλη που ανήκε στην Ιερουσαλήμ πέρασε στους άντρες του Κιλτού. Είθε ο βασιλιάς ν' ακούσει τον Άμπντι-Χέμπα τον δούλο σου και να στείλει τοξότες.

Δεν μαθαίνουμε τίποτε άλλο, ό,τι όμως κι αν συνέβη σ' αυτό τον ταλαιπωρημένο βασιλιά, μόλις έναν αιώνα αργότερα οι Ιεροσολυμίτες ύψωσαν απόκρημνα κτίσματα σε αναβαθμίδες πάνω από την Πηγή Γκιχόν στον λόφο Οφήλ που διατηρούνται ακόμα, τα θεμέλια ενός φρουρίου ή ενός ναού του Σαλέμ. Τα δυνατά αυτά τείχη, οι πύργοι και οι αναβαθμίδες ήταν μέρος του Οχυρού της Χαναάν, γνωστού ως Σιών, που θα καταλάμβανε ο Δαβίδ. Κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα π.Χ., ένας λαός ονόματι Ιεβουσαίοι κατέλαβε την Ιερουσαλήμ. Τώρα όμως ο παλιός μεσογειακός κόσμος είχε αρχίσει να διαλύεται από τους λεγόμενους Λαούς της Θάλασσας, που έρχονταν κατά κύματα από το Αιγαίο.

Σ' αυτή την καταιγίδα επιδρομών και μεταναστεύσεων, οι αυτοκρατορίες υποχώρησαν. Οι Χετταίοι έπεσαν, οι Μυκήνες καταστράφηκαν μυστηριωδώς. Η Αίγυπτος ταρακουνήθηκε – κι ένας λαός ονόματι Εβραίοι έκανε την πρώτη του εμφάνιση.

Ο ΑΒΡΑΑΜ ΣΤΗΝ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ: ΙΣΡΑΗΛΙΤΕΣ

Αυτή η νέα «Σκοτεινή Εποχή», που διήρκεσε τριακόσια χρόνια, επέτρεψε στους Εβραίους, που ήταν επίσης γνωστοί ως Ισραηλίτες, ένας άγνωστος λαός που λάτρευε έναν μόνο Θεό, να εγκατασταθούν στη στενόμακρη γη της Χαναάν και να χτίσουν ένα βασίλειο. Η πρόοδός τους είναι γνωστή από τις ιστορίες για τη δημιουργία του κόσμου, τις καταβολές τους και τη σχέση τους με τον Θεό. Μετέδωσαν στους απογόνους τους τις παραδόσεις αυτές, οι οποίες στη συνέχεια καταγράφηκαν σε ιερά εβραϊκά κείμενα και τα οποία αργότερα σχημάτισαν τα Πέντε Βιβλία του Μωυσή, την Πεντάτευχο, το πρώτο κομμάτι των εβραϊκών γραφών, την Τανάχ. Η Βίβλος έγινε το βιβλίο των βιβλίων, αλλά δεν είναι ένα ενιαίο έγγραφο. Είναι μια μυστική βιβλιοθήκη αλληλένδετων κειμένων από άγνωστους συντάκτες που έγραφαν και διόρθωναν σε διαφορετικές εποχές και με μεγάλη απόκλιση στους στόχους.

Το ιερό έργο τόσων πολλών εποχών και τόσων πολλών ανθρώπων περιέχει μερικά ιστορικά γεγονότα που μπορούν να αποδειχθούν, μερικούς μύθους που δεν μπορούν να αποδειχθούν, ποίηση εξαιρετικής ομορφιάς και πολλά κομμάτια ακατάληπτου, ίσως κωδικοποιημένου, ίσως απλώς κακομεταφρασμένου, μυστηρίου. Το μεγαλύτερο μέρος είναι γραμμένο όχι για να αφηγηθεί γεγονότα αλλά για να προωθήσει μια υψηλότερη αλήθεια – τη σχέση ενός λαού με τον Θεό του. Για τον πιστό, η Βίβλος είναι απλώς καρπός θείας αποκάλυψης. Για τον ιστορικό, είναι μια αντιφατική, αναξιόπιστη, επαναληπτική,³ κι ωστόσο ανεκτίμητη πηγή, συχνά η μοναδική διαθέσιμη σ' εμάς – και είναι επίσης, ουσιαστικά, η πρώτη και υπέρτατη βιογραφία της Ιερουσαλήμ.

Σύμφωνα με τη Γένεση, το πρώτο βιβλίο της Βίβλου, ο πατριάρχης-ιδρυτής των Εβραίων ήταν ο Αβραάμ – που περιγράφεται να ταξιδεύει από την Ουρ (στο σημερινό Ιράκ) για να εγκατασταθεί στη Χεβρώνα. Αυτή βρισκόταν στη Χαναάν, τη γη που του είχε υποσχεθεί ο Θεός, ο οποίος και του έδωσε το όνομα «Πατέρας των Λαών» – Αβραάμ. Στα ταξίδια του, ο Αβραάμ έγινε δεκτός από τον Μελχισεδέκ, τον βασιλιά-ιερέα της Σαλήμ στο όνομα του Ελ-Ελιόν, του Ύψιστου Θεού. Αυτή, η πρώτη αναφορά της πόλης στη Βίβλο, δείχνει ότι η Ιερουσαλήμ ήταν ήδη ιερό των Χαναανίων που κυβερνούσαν ιερείς-βασιλείς. Αργότερα ο Θεός υπέβαλε τον Αβραάμ σε δοκιμασία διατάσσοντάς τον να θυσιάσει τον γιο του, Ισαάκ, σ' ένα βουνό «εις τόπον Μοριά» – που θεωρείται ότι είναι το όρος Μοριά, το Όρος του Ναού στην Ιερουσαλήμ.

Ο ύπουλος εγγονός του Αβραάμ, ο Ιακώβ, με τέχνασμα εξασφάλισε την κληρονομιά του, εξιλεώθηκε όμως σ' έναν αγώνα πάλης μ' έναν ξένο που αποκαλύφθηκε ότι ήταν ο Θεός, γι' αυτό και απέκτησε νέο όνομα, Ισραήλ – Αυτός που παλεύει με τον Θεό. Αυτή είναι και η στιγμή της γέννησης του εβραϊκού λαού, η σχέση του οποίου με τον Θεό επρόκειτο να είναι τόσο παθιασμένη και τόσο βασανιστική. Ο Ισραήλ ήταν ο πατέρας των ιδρυ-

3. Η δημιουργία εμφανίζεται δύο φορές στη Γένεση 1:1-2:3 και 2:4-25. Υπάρχουν δύο γενεαλογικά δέντρα του Αδάμ, δύο ιστορίες πλημμύρας, δύο κατακτήσεις της Ιερουσαλήμ, δύο ιστορίες στις οποίες ο Θεός αλλάζει το όνομα του Ιακώβ σε Ισραήλ. Υπάρχουν πολλοί αναχρονισμοί – για παράδειγμα, η παρουσία Φιλιστίων και Αραμαίων στη Γένεση ενώ δεν είχαν φτάσει ακόμα στη Χαναάν. Οι καμήλες ως υποζύγια εμφανίζονται πολύ νωρίς. Οι μελετητές πιστεύουν ότι τα πρώιμα βιβλία της Βίβλου γράφτηκαν από χωριστές ομάδες συγγραφέων, μία που έδινε έμφαση στον Ελ, τον θεό των Χαναανίων, και μια άλλη που έδινε έμφαση στον Γιαχβέ, τον μοναδικό Θεό των Ισραηλιτών.

τών των δώδεκα φυλών που μετανάστευσαν στην Αίγυπτο. Υπάρχουν τόσες αντιφάσεις στις ιστορίες αυτών των λεγόμενων Πατριαρχών, που είναι αδύνατο να τις χρονολογήσει κανείς ιστορικά.

Ύστερα από 430 χρόνια, η Έξοδος περιγράφει τους Ισραηλίτες, ως καταπιεσμένους σκλάβους, να χτίζουν τις πόλεις των φαραώ, να διαφεύγουν με θαυμαστό τρόπο από την Αίγυπτο με τη βοήθεια του Θεού (ένα ορόσημο που ακόμα εορτάζουν οι Εβραίοι με την εορτή του Πάσχα), οδηγημένοι από έναν Εβραίο πρίγκιπα ονόματι Μωυσή. Κι ενώ περιπλανιόνταν στην έρημο του Σινά, ο Θεός έδωσε στον Μωυσή τις Δέκα Εντολές. Αν οι Ισραηλίτες ζούσαν και λάτρευαν σύμφωνα με τους κανόνες αυτούς, ο Θεός τούς υποσχέθηκε ότι θα τους έδινε τη Γη Χαναάν. Όταν ο Μωυσής προσπάθησε να μάθει τη φύση αυτού του Θεού, ρωτώντας ποιο ήταν το όνομά του, πήρε τη μεγαλόπρεπα απαγορευτική απάντηση, ΕΓΩ ΕΙΜΙ Ο ΩΝ, ένας Θεός δίχως όνομα, που στα εβραϊκά αναφέρεται ως YHWH: Γιαχβέ, ή, όπως το έγραψαν λανθασμένα αργότερα οι χριστιανοί, Ιεχωβάς.⁴

Πολλοί Σημίτες εγκαταστάθηκαν όντως στην Αίγυπτο· ο Ραμσής Β΄ ο Μέγας ήταν κατά πάσα πιθανότητα ο φαραώ που ανάγκασε τους Εβραίους να χτίσουν τις οχυρωμένες πόλεις του· το όνομα του Μωυσή ήταν αιγυπτιακό, γεγονός που δείχνει τουλάχιστον ότι προερχόταν από εκεί· και δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητήσει κανείς ότι ο πρώτος χαρισματικός ηγέτης των μονοθεϊστικών θρησκειών –ο Μωυσής ή κάποιος σαν αυτόν– δέχτηκε τη θεία αποκάλυψη, γιατί με τέτοιο τρόπο ξεκινούν οι θρησκείες. Η παράδοση ενός σημιτικού λαού που ξέφυγε από την καταπίεση είναι αληθοφανής αλλά δεν είναι δυνατό να χρονολογηθεί.

Ο Μωυσής είδε φευγαλέα τη Γη της Επαγγελίας από το Όρος Νεβώ, αλλά πέθανε προτού προλάβει να μπει σ' αυτήν. Ο διάδοχός του Ιησούς του Ναυή ήταν εκείνος που οδήγησε τους Ισραηλίτες στη Χαναάν. Η Βίβλος περιγράφει το ταξίδι τους τόσο ως μια αιματοβαμμένη ληστρική πορεία, όσο και ως μια σταδιακή εγκατάσταση. Δεν υπάρχει αρχαιολογική ένδειξη κάποιας κατάκτησης, αλλά κάποιοι νομάδες όντως ίδρυσαν πολλά ανοχύρωτα χωριά στα υψίπεδα της Ιουδαίας.⁵ Μια μικρή ομάδα Ισραη-

4. Όταν υπήρχε ο Ναός στην Ιερουσαλήμ, μόνον ο αρχιερέας, μία φορά τον χρόνο, μπορούσε να αρθρώσει το τετράγραμμο YHWH, και οι Εβραίοι, ακόμα και σήμερα, δεν επιτρέπεται να το πουν, προτιμώντας να χρησιμοποιούν τη λέξη Αντονάι (Κύριος) ή, απλώς, α-Σεμ (το ανείπωτο Όνομα).

5. Η ισραηλιτική εισβολή στη Χαναάν είναι ένα πεδίο μάχης περίπλοκων θεωριών, συνήθως αναπόδεικτων. Φαίνεται όμως ότι η επίθεση στην Ιεριχώ, της οποίας τα τείχη κατέρρευσαν κάτω από τους ήχους της σάλπιγγας του Ιησού του Ναυή, είναι μύθος:

λιτών, που διέφυγαν από την Αίγυπτο, ήταν κατά πάσα πιθανότητα ανάμεσα τους. Τους ένωνε η λατρεία του Θεού τους –του Γιαχβέ–, τον οποίο λάτρευαν σ' έναν κινητό ναό, μια σκηνή στην οποία βρισκόταν το ιερό ξύλινο σεντούκι γνωστό ως Κιβωτός της Διαθήκης. Ίσως δημιούργησαν την ταυτότητά τους λέγοντας ιστορίες για τους ιδρυτές τους. Πολλές από τις παραδόσεις αυτές, από τον Αδάμ και τον Κήπο της Εδέμ έως τον Αβραάμ, αργότερα θα γίνονταν σεβαστές όχι μόνο από Εβραίους αλλά και από χριστιανούς και μουσουλμάνους – και θα τοποθετούνταν στην Ιερουσαλήμ.

Οι Ισραηλίτες ήταν τώρα πολύ κοντά στην πόλη για πρώτη φορά.

η Ιεριχώ ήταν πιο αρχαία από την Ιερουσαλήμ. (Το 2010, η Παλαιστινιακή Αρχή γιόρτασε την επέτειο των 10.000 ετών της – αν και η ημερομηνία είναι τυχαία.) Ωστόσο, η Ιεριχώ ήταν προσωρινά ακατοίκητη και δεν υπάρχει καμιά ένδειξη τειχών που κατέρρευσαν. Είναι δύσκολο να πάρει κανείς κατά γράμμα τη «θεωρία της κατάκτησης» των μελετητών της Βίβλου, μια και η μάχη (όπως περιγράφεται στο Βιβλίο του Ιησού του Ναυή) συνήθως γίνεται σε μια τέτοια μικρή περιοχή. Και μάλιστα η Βαιθήλ κοντά στην Ιερουσαλήμ είναι μια από τις λίγες κατακτημένες πόλεις στο Βιβλίο των Κριτών, που πραγματικά καταστράφηκε τον 13ο αιώνα. Οι Ισραηλίτες ήταν ίσως πολύ πιο ειρηνικοί και ανεκτικοί απ' όσο ισχυρίζονταν.